

Tantárgyon belüli kapcsolatok az irodalomtanításban

A magyartanárok tanította tárgy két egyenrangú, egyaránt fontos, egymást kiegészítő részből áll. A grammatika és a irodalom egységén nem változtat, ha évtizedenként hol együtt, hol külön osztályozzák is azt. A stilisztika híd a *nyelvtan* és az irodalom közt, az irodalomórán egyre inkább középpontba kerül maga a műalkotás és a műközpontú órán a nyelvi megformálás vizsgálata. A nyelvi, nyelvtani ismeretek felhasználását az irodalomórán ezért tartom tantárgyon belül megvalósuló koncentrációnak.

A nyelvtani kapcsolatok szinte minden irodalomórán szerepet kaphatnak: a mű mondatainak, szókincsének vizsgálata, a különböző szófajok szerepe, a hangok zenei hatása egy-egy versben stb. Néha egész kis polémiát válthat ki egy műelemző órán a grammatikai elemzés „bevetése”. Az értelmezés igen fontos kérdése pl. annak eldöntése, hogy jelző-e vagy állítmány az *ifjú* és a *szabadult* szó az ismert Petőfi-versekben (Szeptember végén, Az alföld). [1] De a nyelvtani kapcsolatok felhasználását egy műelemző óra vezérelvévé is tehetjük. [2]

Természetesen nemcsak a nyelv és az irodalom kapcsolatai jelentik a tantárgyon belüli koncentrációt — talán még lényegesebb az *irodalom* belső összefüggéseinek, kapcsolatainak feltárása. Milyen típusai lehetnek az irodalom belüli kapcsolatoknak?

Ide tartozik a már korábban tanult irodalomelméleti ismeretek folyamatos, állandó szinten tartása: a műfaji jellemzők, verstani ismeretek, vagy a költői képek felismerésének gyakorlása nemcsak megtanulásuk után közvetlenül, hanem minden műelemző órán követelmény. Persze, csak az adott mű legfontosabb formai jellemzőit emeljük ki, hiszen az ilyen részletekbe beleveszni legalább akkora bűn, mint a mű témáját, üzenetét, eseménysorát boncolgatni, a szöveget értelmezgetni csupán.

Mennyi az a fontos formai jegy, és milyen mélységben követelhetjük meg felismerésüket, beépítésüket az elemzésbe egy általános iskolástól? Egy példával szeretnék erre válaszolni. A nyolcadik osztályban tanult két jelentős Radnóti-versnél (Nem tudhatom és Levél a hitveshez), a második tanításakor már mint ismert jelenségre hivatkozhatunk egy sor formai jellemzőnél — az összehasonlítás segíti a második vers gyorsabb és teljesebb feldolgozását. Ilyen fontos formai jegyek pl. az ellentétes szerkesztés (fenn — lenn, béke, idill — háború, szenvedés stb.), a hasonlatok nagy jelentősége a költőnél, szépségük, felépítésük közös vonásai (pl. a fatörzs-, illetve a fakéreg-hasonlat a két versben), az azonos motívumok (a csókok íze — kamaszkorom kútja, a bombázógép szerepe stb.) és az idilli természeti képek, apró részletek szinte felsorolásszerű, bő áradása mindkét költeményben. A sort lehet folytatni — de akkor az már összehasonlító elemzéssé válna, s ez igencsak kemény dió lenne a jelenlegi tananyag-mennyiség, a gyerekek irodalmi tájékozottsága és életkori sajátosságai ismeretében.

A másik típus az, amikor egy irodalomtörténeti korszak, stílus vagy egy író, költő bemutatásánál szem előtt tartjuk a folyamatot, bizonyítjuk a példaanyagon, hogy egy egységes életműről vagy egy kort reprezentáló művészi irányzatról tanulunk. A genetikai elemzés feltételezi az ilyen kapcsolatok észrevételét.

Ebből a szempontból igen sajátos helyet foglal el a tananyagban Petőfi és Arany. A János vitézt ötödikben, a Toldit hatodikban tanítjuk, a két mű az irodalmi ismerek-

tek nélkülözhetetlen tárháza. Ezután hetedikben újra tárgyaljuk a két költő verseit. Az életművek hetedik osztálybeli megismerését az eddigre többé-kevésbé kialakuló irodalomtörténeti sorrend indokolja. Azt, hogy az életrajzokat miért tanuljuk kétszer, vagy azt, hogy hetedikben miért került eddig a „Magyar táj magyar ecsettél” témakör XX. századi, elsősorban nyugatos irodalmi összeállítás a romantika és Petőfiék elé, már semmi. (Az 1987-ben kiadott tananyagkorrekció végre áldását adta arra a legtöbb magyartanár által már rég bevezetett tananyag-beosztási gyakorlatra, amely a volt első témakörből Petőfi tájverseit a Petőfi-anyagrészben, a XX. századi műveket pedig az év végén, Ady után tanította.)

Végül meg kell említenem egy harmadik típust: az irodalmi művek tematikus összefüggéseit. Amikor két mű minden ilyen kapcsolatát igyekeznek feltárni, többnyire összehasonlító elemzést végeznek (nagy örömmel már a nyolcadikos tankönyvben is van ilyen, József Attila Nyár és Favágó című verseinek feldolgozása) [3]; amikor csak egyes részletek közötti összefüggésre világítunk rá, az új anyag megértését, árnyaltabb értelmezését segítjük elő a már ismert műalkotás analóg részletével. (Ilyen összefüggés van pl. a Toldi szállóigévé vált sora és Ady Dózsa-versének visszatérő sora között is: „Hé, paraszt! melyik út megyen itt Budára?” —

„Hé, nagyurak, jó lesz tán szóba állni

Kaszás népemmel . . .”

Ez a legutolsó változat: az állandó hivatkozás a már ismertre, tanultra, a permanens ismétlés, az új anyag feldolgozásában is állandóan jelenlévő alkalmazás — ezt a legnehezebb megvalósítani a szaktanárnak. A kezdő irodalomtanár a tantervek és tankönyvek lelkiismeretes tanulmányozásával sem látja át megfelelően a tanítási folyamatot. Többek között ezért is szükséges évről évre a tanórákra való lelkiismeretes felkészülés, az óravázlat állandó javítása, bővítése, csiszolása.

Végül lássunk néhány lehetőséget az analógia felhasználására a hetedikes irodalomanyagban, a teljesség igénye nélkül:

1. Kölcsey: Himnusz — Petőfi: Nemzeti dal, Balassi: Búcsúja hazájától (később Radnóti: Nem tudhatom).
2. Kölcsey: Huszt — Fazekas Lúdas Matyi (hexameter), Janus Pannonius: Pannónia dicsérete, Kölcsey: Emléklapra (epigramma).
3. Vörösmarty: Szózat — Kölcsey: Himnusz (párhuzamos elemzés).
4. Vörösmarty: Ábránd — Balassi: Hogy Júliára talál, Csokonai: Tartózkodó kérelem, Reményhez (szerelmi líra).
5. Jókai: És mégis mozog a föld — Molnár: A Pál utcai fiúk, Csokonai életrajza.
6. Petőfi: Az alföld — Petőfi: A Tisza.
7. Petőfi: A puszta télen — a tanult tájleíró versek, az ütemhangsúlyos verselés Petőfi és Arany elbeszélő költeményeiben.
8. Petőfi: Egy gondolat bánt engemet — Kölcsey: Himnusz, Vörösmarty: Szózat (eszmeiség), Vörösmarty: Ábránd (fa- és kőszirt-metaphora, képalkotás).
9. Petőfi: Reszket a bokor, mert . . . — a tanult népdalok, az eddig tanult szerelmi líra (l. 4. szám).
„Elváltak egymástól, mint ágtól a levél,
Mindkettejük szíve lett puszta hideg tél” (azonos motívum).
10. Petőfi: Szeptember végén — Reszket a bokor, mert . . . Vörösmarty: Ábránd.

Természetesen az itt leírtakon kívül még ehhez a tíz műelemző témához is számos irodalomanyagon belüli kapcsolat található. De talán ennyi is bizonyítja, hogy folyamatos tervezés nélkül, a tananyag egységes szemlélete nélkül a tanár legfeljebb csak egy csillogó kirakatórát tarthat, amelyből — a pedagógiai közhelyképnél maradva — nem derül ki, hogy mi kapható az üzletben.

M e l l é k l e t
Egy témakör rész (Ady) tervezése a koncentráció szempontjából

36

Az Útmutató az ált. isk. magyar nyelv és irodalom tananyagának korrekciójához (Bp. 1987) az egész témakörre 24 órát irányoz elő. Ebből 6 órát terveznek a Mikszáth-törzssanyagra, 1 órát kiegészítő anyagra, 1 órát a bevezetésre, 2 órát témazárásra, 2 órát dolgoztatásra — 12 óra marad Ady költészetének tanítására.

Az óra anyaga	Természettud., földr.	Történelem	Ének-zene, rajz	Nyelvtan	Irodalom
1. <i>Ady élete és kora</i> 2. (Törzssanyag: dőlt betűvel)	Térkép: Érmindszent, Zilah, Nagyvárad, Csucs, Debrecen, Párizs	Erdély 1918 előtt és után, Párizs tört. és kultúrtört. szerepe, a „boldog békeidők” és a „vérvörös csütörtök”, az első világháború, őszirózsás forradalom	Képek Adyról, Reinitz Ady-dalai, a Hortobágy poétája — hangosított diasor; Szervatiusz Ady-szobra	—	Csokonai — Petőfi — Ady; Ady és a Nyugat. Bemutatható versek (lemez, szalag, tanár): <i>Amám és én</i> , <i>Meg akarlak tartani</i> , <i>A fekete zongora</i> , <i>Az eltévedt lovas</i> , <i>De ha mégis?</i> , <i>Ady: Életem nyitott könyve</i> (Kovalovszky M.), <i>Adytól Adyról</i> , <i>Millok É.: Fogoly a vártoronyban</i> , <i>Az alföld a magyar táj-lírában</i> (Petőfi), <i>A dzsentri a prózában</i> (Mikszáth), <i>Ady: Lelkek a pályván</i>
3. <i>A grófi szérűm</i>	Mezőgazd., földr. értelmezés: szérű, asztag stb.	A zsellérekről	Tornyai: <i>Bús magyar sors</i>	Az élet szó több jelentése, költői szóalkotás (asztag-város), igék, főnevek halmozása	<i>Az alföld a magyar táj-lírában</i> (Petőfi), <i>A dzsentri a prózában</i> (Mikszáth), <i>Ady: Lelkek a pályván</i>
4. <i>A magyar ugaron</i>	Mezőgazd., földr. értelmezés: ugar, humor, dudva, muhar stb.	A félfud. Mo. tört. jellemzése	Munkácsy: <i>Poros út</i> , Tornyai: <i>Alföldi tanya</i>	ugar, virág, giz-gaz konkrét és átvitt értelme	
5. <i>Dózsa György unokája</i> és (ahol az osztály jó színvonalú) <i>Főlszállott a páva</i>	A páva mint madár	Dózsa szerepének megítélése 1514-től Ady koráig, a rablóvár a feudális történelemben	Szervatiusz Dózsa-szobra, Derkovits fametszetei	A vers mondatai (szerkesztés), <i>a bé</i> indulatszó szerepe	<i>Ady: La Barre — Dózsa György</i> , <i>D. Gy. lakomáján</i> , <i>Egyszer volt csak Petőfi: A nép nevében</i>
6. <i>A föl-földobott kő</i>	A gravitáció Párizs	A kuruc kor Fejlett Nyugat — elmaradott Magyarországon	Az eredeti népdal és Kodály műve <i>A páva</i> a képzőműv.-ben Kuruc dalok	Költői szóteremtés (nap-szédítő, nyögetik stb.), halmozott mondatrészek A költő igéi: elbusong, fölhogadnak, ütök stb. Szenvedő igeragozás	<i>Alakzatok: ism., tőism., halmozás, fokozás stb.</i> <i>Szózat (Vagy jőni fog...)</i> <i>A Biblia („lehull a porba...”)</i> <i>Ütemhangs. és időmért. verselés — Ady verselése</i>
7. <i>A magyar jakobinus dala</i>	Az Olt folyó A történelmi Magyarország népei	A monarchia nemzetiségi politikája — Kossuth Duna-konföderációterve; <i>Jakobinusok (Le barre ma-</i>	Internacionálé Schubert: <i>A két gránátos</i>	A kérdő mondatok szerepe a versben	<i>Az embléma — Vajda: Virrasztók; Babel monda; Hviezdoslav: A szlovák néphez</i>

	és A Kalota partján (jó színvonalú osztály esetén)	vidéke	világháborúban, Ady „tört.” szerepe: kezdetről a háború ellen	Reinitt: Orizem a szerep	nevek halmazának szerepe	tem; Ady E.: Nezz, Drágám, kincseimre; Vallo- más a szerelemről
9.	Intés az Őrzőköz és Ifjú szivekben éltek (jó színvona- 10. lú oszt. esetén)	Flórenc (Firenze) földrajzi elhelyezése	Firenze, a Lido kultúrtört. jelentősége; Ady és az első világ- háború	Reneszánsz képek Firen- zéből (Pitti Képtár)	A keret-sor szimbolikája; költői szóösszetételek: állat-hős, Szépe-szött stb.; költői szóalkotás: átvádoljanak stb.	Ady: Mag hó alatt, Ésaías 'könyvének mar- gójára; Rimbaud: A völgy alvója; József A.: Ady emlékezete (emblé- ma); Janus P.: Pannónia dicsérete, Petőfi: A XIX. sz. költői
11.	A) Ady E. költemé- nyei (válogatás a tankönyvből) A) Üzenet egyko- ri iskolámba, Pá- risban járt az Ősz, Az Értől az Océá- nig (és/vagy)	Zilah — Nagyvá- rad — Párizs; Ér — Kraszna — Szamos — Tisza — Duna — az óceán	A „szittyák” a ma- gyar őstörténetben	Megzenésített Ady-versek	A „rőzse-dal” metafora kiteljesítése	Verlaine: Őszi chanson
	B) A Tisza-parton, Új vizeken járok (és/vagy)	Gangesz	A Gangesz kultúrtört. jelentősége Igric, jokulátor, he- gedős — költő	A szecesszió rajzai (Ady- kötetek címlapjai)	„Névszói” stílus Az igék dinamizmusa, a halmazás	Ady: Góg és Magóg... A magyar Ugaron, A gró- fi szérűn, Lelkek a pány- ván
	C) Vallomás a szerelemről, Nézz, Drágám, kincseim- re (és/vagy)		Ady és az első világ- háború	Csontváry: Fohászkozó üdvözítő, Vihar a nagy Hortobágyon	A „lázáros” jelző, alkalmi szófajváltás (nincseim- re, hajhira)	A Kalota partján, Őri- zem a szemed; Lázár története a Bib- liában
	D) A téli Magyar- ország, Vendégség Bottyán vezérnél (és/vagy)	A gözmozdonyról, a tanyavilágról	A századelő Magyar- országa, a vidék éle- te; Vak Bottyán a Rákóczi-szabadság- harcban	A tárogató hangszer A jó lovas katonának	A birtokos szr.-ok sze- repe a versben	A magyar Ugaron, A kuruc szegénylegény- énekek, Ady: A Hadak útja, Bujdosó kuruc rig- musa
12.	Műsoróra Ady költészetéből (iro- dalmi színpad, szavalóverseny, le- mezbemutató, elő- adóművész stb.)		Ady élete és a ma- gyar történelem	Megzenésített Ady-ver- sek, a szimbolizmus, imp- reszionizmus, szecesszió a magyar és a francia zenében és festészetben (szabad válogatás)		Szabad válogatás Ady verseiből, esetleg prózájá- ból, Baudelaire: Kapcsolatok, Rimbaud: A magánhang- zók szonettje

Erdemes lenne megfontolni, hogy a koncentrációra „koncentrálva” lehetne-e valamiféle mindenki számára hasznosítható segédanyagot összeállítani.

Véleményem szerint a legjobb segédanyag egy újfajta, a koncentráción alapuló tananyagbeosztás lenne. A témakörök bevezetésében közölnék a tananyagon, tanterven kívüli kapcsolatok lehetőségét: a témakörhöz tartozó ajánlott olvasmányokat, a szakköri vagy egyéb foglalkozások lehetséges témáit, tanulmányi kirándulások programjavaslatát stb. (Az első fejezet után közölt mellékletben az ilyen „háttér foglalkozások” hetedik osztályos tananyaghoz kapcsolódó lehetőségeit gyűjtöttem össze.)

Az egyes órák anyagával kapcsolatban közölnék a különböző tantárgyakkal való koncentráció lehetőségeit, földrajz és más természettudományok, történelem, művészeti tárgyak (ének-zene és rajz) bontásában. Az itt felsorolt kapcsolatokat követné a tantárgyon belüli koncentráció lehetőségeit felsoroló nyelvi és irodalmi rész. Ennek a tanmenet-kiegészítő anyagnak egy lehetséges megoldását közlöm a mellékletben. A melléklet természetesen csak egy tananyagrészt dolgozhat fel itt, a hetedik osztályból Ady költészetének feldolgozását mutatom be. [4]

Végezetül a magam mentségére (vagy az utolsó szó jogán?) ... Az itt vázolt elképzeléseket olykor nem sikerült talán elég tömören megfogalmazni, máskor netán túl vázlatosan, elnagyoltan vettem fel néhány ötletet. Bizonyára van, ami vitatható, amivel nem teljesen értenek egyet kollégáim. Remélem mégis, hogy nem haszontalanul írtam le gondolataimat.

JEGYZETEK

- [1] *Szemere Gyula*: Jelző-e vagy állítmány. (Két Petőfi-sor mondattani elemzésének kérdéséhez.) Magyar Nyelvőr, 1959/4. *Bory István—Katona Piroska—Nagy J. Béla*: Jelző-e vagy állítmány? (Vita.) Magyar Nyelvőr, 1960/3.
- [2] Ady Endre Dózsa György unokája című versének elemzését ebből a szempontból végeztem el, s közölte ezt a Módszertani Közlemények 1987/3. száma, *A nyelvi struktúra szerepe egy vers értelmezésében* címmel.
- [3] *Irodalmi olvasókönyv az általános iskolák 8. osztálya számára* (Dobcsányi Ferenc), Tankönyvkiadó, Bp. — 124—129. l.
- [4] Ha egy ilyen segédanyagot elkészítenénk az egész felső tagozatra, olyan konkrét, kézzel fogható segítséget kaphatnának a tanárok, mint az általános iskolai műelemzéshez összeállított bibliográfia, dr. Popon János munkája. (Dr. P. J.: *Bibliográfia az ált. isk. 5—8. osztályában folyó irodalmi műelemzéshez*, Módszertani füzetek 1. Csongrád Megyei Tanács Pedagógiai Intézete.) Sajnos, csak 500 példányban jelent meg, holott ez országos terjesztésre alkalmas, igen használható, világos felépítésű munka.

TOLDI LÁSZLÓNE
Fűzfőgyártelep

Olvasás—megértés felmérése a felső tagozatban

Evek óta igen aggasztónak látom azt a jelenséget, amely az általános iskolát végzett, tehát „általános, alapműveltséggel rendelkező” ifjúságot fenyegeti további tanulmányai, élete során. Nevezetesen az ún. alapkészségek megszerzésének hiányáról, fogyatékos voltáról beszélek. Tehát helyesírási, olvasási, „tanulási” készségeiről.

Talán furcsának hat ez utóbbi megállapításom, hiszen a tanulási készségeket, ha nem szerezte meg a tanuló, vajon hogyan kaphatta meg a továbbtanulását megalapozó 8. osztályos eredményes bizonyítványát?! Ez valóban elgondolkoztató!!!